

A SZILÉZIAI AUTONÓMIATÖREKVÉS HÁTTERE ÉS DILEMMÁI

BARANYAI NÓRA

Summary

Movement for Autonomy of Silesia (*Ruch Autonomii Śląska*), the non-governmental organisation fighting for the restoration of the 1920 autonomous status for the silesian voivodship, in 2008 is standing for the verification of the 1945 enactment which abolished the special status of the area. The study shows us the historical and social antecedents of the present processions, tells about the activity of the movement fighting for the autonomy, about the different opinions in the question of the matter and the territory of autonomy, and finally recites the possible political, social and administrative consequences of the special status.

1. Bevezetés

A sziléziai vajdaság számára 1920-ban biztosított autonóm státusz visszaszerzéséért küzdő lengyelországi társadalmi szervezet, a Mozgalom Szilézia Autonómiájáért (*Ruch Autonomii Śląska*) 2008-ban újra napirendre tűzte a különleges helyzetet megszüntető, 1945-ben született rendelet felülvizsgálatát. A tanulmány bemutatja a jelenlegi folyamatok történeti és társadalmi előzményeit, szól az autonómiáért küzdő szervezet tevékenységéről, az autonómia tartalmára és területi kiterjedésére vonatkozó véleményekről, végül számba veszi a különleges státusz biztosításának lehetséges politikai, társadalmi és közigazgatási következményeit.

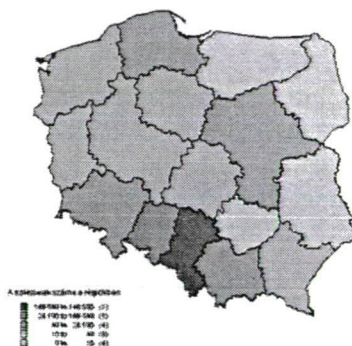
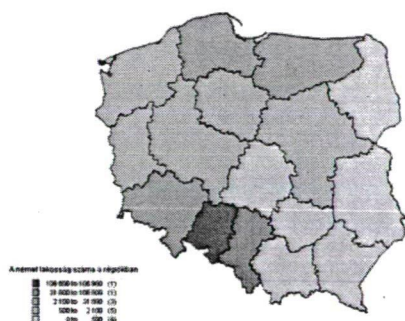
2. Felső-Szilézia történeti és közigazgatási háttere

A történelmi Szilézia a Görlitz és Katowice, valamint a Zielona Góra és Opava városok által határolt területen fekszik, s jelenleg három állam, Németország, Lengyelország és Csehország osztozik meg e térségen. A XV. századtól kezdve tesznek különbséget a nyugati, Görlitz és Wrocław között elterülő Alsó-Szilézia, valamint az ettől keletre, a Nysa és Katowice között fekvő Felső-Szilézia között,¹ melyeknek történelmi fejlődése is jelentősen eltér egymástól. Az I. világháborút követően a korábban a Német Császárság, az Osztrák–Magyar Monarchia és Oroszország által felosztott Szilézia nyugati része Németországhoz került, míg keleti részén Németország, valamint az újonnan létrehozott Lengyelország és Csehszlovákia osztozott. A lengyel állam autonómiát biztosított a területén létrehozott sziléziai vajdaságnak, így az önálló parlamenttel, azaz törvényhozói jogosítványokkal rendelkezett a sziléziai ügyekre vonatkozóan; a hadi-, külügyi, bírósági és az általános politikai ügyek azonban továbbra is a központi hatalom hatáskörébe tartoztak. A II. világháborút követő határeltolások következtében Felső-Szilézia egészét, valamint Alsó-Szilézia egy részét is a lengyel államhoz csatolták, ezzel egyidejűleg azonban az Országos Nemzeti Tanács rendeletileg megszüntette az 1920-ban biztosított autonómiát. A demokratikus centralizmus elvén 1950-ben újjászervezett államigazgatási struktúra a vajdaságok számán is változtatott, s a korábbi 14 vajdaságból 17-et hoztak létre Lengyelor-

szágban; ekkor alakult meg Felső-Szilézia területén az opolei és a katowicei vajdaság,² amelyek az 1975-ös közigazgatási reform során továbbaprózódtak. A rendszerváltást követő olyan közigazgatási reformra, amely az alapszinten túli államigazgatási beosztást is érintette, csak 1998-ban került sor. A kormány által beterjesztett javaslat a korábbi 49 vajdaság 12 nagyvajdasággá történő átszervezését tartalmazta,³ amely együtt járt volna a katowicei, az opolei, a bielsko-białai és a częstochowai vajdaságok felső-sziléziai vajdaságba való integrálásával is.⁴ A tervzet azonban ellentétes volt mind az opolei vajdaság, mind a parlamenti ellenzék érdekeivel, így végül az 1999-ben bevezetett reform 16 vajdaságot hozott létre a lengyel állam területén, s Felső-Sziléziában továbbra is két vajdaság – az opolei és a sziléziai – létezik.

3. Társadalom és regionális szervezetek Felső-Sziléziában

Lengyelországban csakúgy, mint a többi kelet-közép-európai államban, a második világháborút követő államszocialista időszakban nem tulajdonítottak nagy jelentőséget sem a nemzetiségi hovatartozás megállapításának, sem a nemzetiségek elismerésének, támogatásának, így ebből az időszakból a kisebbségek lélekszámát és arányát illetően csak becslült adatokkal rendelkezünk. Az 1946-os népszámlálás adatai alapján Lengyelország népessége ebben az évben 23 928 000 fő volt, ebből 2 288 000 fő német, 162 000 fő ukrán, míg 138 000 fő belorusz volt, a zsidók számát pedig több mint 110 ezerre becsülték.⁵ A jelenlegi nemzetiségi struktúra azóta – a természetes migráció, valamint az át- és kitelepítések, illetve a nemzetiségi tudat módosulásainak hatására – jelentős változásokon ment keresztül. A legutóbbi, 2002-es népszámlálás során a lengyel társadalom csaknem 97 százaléka (36 983 720 fő) a lengyel többségi társadalomhoz tartozónak vallotta magát, s a fennmaradó 4 százalékból is csak 1,23 százalék (471 500 fő) nevezett meg valamely nemzetiségi közösséget, ahova magát besorolja (a lakosság 2,03 százaléka nem nevezett meg semmilyen nemzetet, nemzetiséget).⁶ A sziléziaiak váltak a legnagyobb nemzetiséggé Lengyelország területén (173 200 fő); ennek érdekessége az, hogy e folyamattal párhuzamosan az önmagukat németként identifikálók száma lényegesen lecsökkent, azaz feltételezhetően – a sziléziai mozgalom felerősödésével egyidejűleg – a két csoport közötti átjárásnak lehetünk tanúi.

1. ábra. A német és a sziléziai népesség létszáma a lengyel vajdaságokban, 2002 (fő)
(Forrás: Główny Urząd Statystyczny, 2002 alapján saját szerkesztés)

A sziléziai regionális szervezetek, kisebbségi mozgalmak bázisául a két felső-sziléziai régió lakossága szolgál; ezen a területen koncentrálódik az önmagukat sziléziaiaknak vallók 99,8, s a németként megnevezők 90,7 százaléka. A két régió azonban ellentétes képet mutat: az opolei régióban a németek aránya magasabb (69,9%, a vajdaság népességének 10 százaléka), míg a sziléziában a sziléziaiaké (85,8%, a vajdaság népességének 3,1 százaléka).⁷ A rendszerváltást követő időszakban azonban még a legtöbben – a korábbi folyamatos kivándorlás mellett, amely több mint 500 000 embert érintett –, 300–400 ezren németnek deklarálták magukat Felső-Sziléziában. A német állam a lengyel állammal kötött megállapodást követően a német nemzetiségűek többsége számára állampolgárságot és útlevelet adott. A folyamat 1993-ban torpant meg, ekkor Németország lényegesen korlátozta az állampolgárság odaítélését, mely Felső-Sziléziában feszültséget keltett a társadalmi csoportok között. A német állampolgársággal rendelkezők kilátásai jelentősen javultak, hiszen egyúttal uniós állampolgárokká is váltak, így biztosított volt számukra a szabad munkavállalás lehetősége; ezzel szemben a lengyel állampolgárok helyzete egyre rosszabbra fordult a Sziléziában hagyományos nehézipar – szénbányászat, kohászat – hanyatlásával, a bányák és gyárak bezárásával, s a nagy méreteket öltő munkanélküliség megjelenésével. A különösen a jelenlegi sziléziai vajdaságot sújtó gazdasági szerkezetátalakítási válság vezetett a sziléziai regionális mozgalom felerősödéséhez. Mindeközben az opolei vajdaságban a nemzedékek közötti küzdelem vált dominánssá, s főként a német regionális szervezetek vezetői rétegéből kiszorult fiatalok váltak a sziléziai szervezetek rekrutációs bázisává.⁸

A két felső-sziléziai vajdaság között jelentős különbségek fedezhetők fel a regionális szervezetek vonatkozásában. Az opolei vajdaságban a rendszerváltás óta jól szervezett és jól finanszírozott német szervezetek működnek, s így az általuk nyújtott lehetőségek jó részt ellehetetlenítik az egyéb, nemzeti alapon szerveződő szervezetek létét. A sziléziai vajdaságban ugyanakkor jóval magasabb a német és lengyel államból egyaránt kiábrándult lakosság aránya, így ebben a régióban nagyobb eséllyel szerveződnek a sziléziai mozgalmak, azok a szervezetek, amelyek egyaránt képviselik azokat, akik nem kaptak német állampolgárságot, azokat, akiket nem ismernek el lengyelként a lengyelek, valamint azokat is, akik sem németnek, sem lengyelnek, hanem sziléziaiak tartják magukat.⁹ A legjelentősebb regionális szervezet, amely felvállalta ezeknek a társadalmi csoportoknak a képviselétét, a Mozgalom Szilézia Autonómiájáért (RAŚ, *Ruch Autonomii Śląska*) nevű szervezet, amely elsősorban a két világháború közötti autonómia visszaállításáért, az opolei és sziléziai vajdaság egyesítésével létrehozott önálló Felső-sziléziai régió kialakításáért küzd.

4. A Mozgalom Szilézia Autonómiájáért (RAŚ, *Ruch Autonomii Śląska*)

A Mozgalom Szilézia Autonómiájáért nevű lengyel szervezetet 1990-ben jegyezték be, jelenleg körülbelül hétezer tagja van, akiknek egy része a régió kívül, illetve külföldön él. A szervezet tevékenysége az egész történelmi Szilézia területére kiterjed, azaz magában foglalja a jelenlegi lengyelországi sziléziai, opolei, s részben a dél-sziléziai vajdaságot.¹⁰ Az 1991-es választások nyomán felálló Szejmben a szervezet is rendelkezett mandátummal, az ötszázalékos küszöb 1993-as bevezetésével azonban elestek a parlamenti képvisellettől.¹¹ A sziléziaiak érdekeinek alternatív képviselétére kívánták létrehozni a sziléziai nemzet elismerését, a sziléziaiak nemzeti tudatának fejlesztését, valamint a sziléziai nyelv és kultúra kisebbségi iskolákban történő ápolását¹² zászlajára tűző Sziléziai Nemze-

tisegű Emberek Szövetsége (*Związek Ludności Narodowości Śląskiej*) nevű szervezetet, amelyet 1995-ben jegyeztettek be a katowicei bíróságon. A fellebbviteli bíróság a bejegyzési végzést azonban megsemmisítette, s ezt a döntést később a Legfelsőbb Bíróság is helybenhagyta. A bejegyzésre váró szervezet ezek után az Emberi Jogok Európai Bizottságához fordult, melynek nyomán az Emberi Jogok Európai Bírósága a lengyel államnak adott igazat, s ezt erősítette meg a sziléziai fellebbezés után az Emberi Jogok Európai Bírósága Nagykamarája is.¹³ A bírósági döntésekben, határozatokban – a lengyel Alkotmánybíróság is állást foglalt a kérdésben – elhangzott megállapítások, vagyis az, hogy a sziléziaiak nemzeti kisebbséget nem, de etnikai, illetve regionális csoportot alkotnak, semmilyen visszhangra sem találtak a lengyel törvényhozásban, hiszen a 2005-ben elfogadott kisebbségi törvényben a sziléziaiakat nem említik sem az etnikai kisebbségek, sem a regionális nyelvek között.

A nemzetiségi szervezet bejegyzésének sikertelensége más lehetőségek keresésére indította a RAŚ-t. A 2002-es népszámlálás során, amelyen hosszú idő után először kérdeztek rá a nemzetiségi és a vallási hovatartozásra, a mozgalom felhívása nyomán több mint 173 ezren vallották magukat sziléziaiaknak, ám létszámukat a népszámlálást végzők – nem bizonyított – adathamisításai, s a válaszadókra gyakorolt nyomása, megfélemlítése miatt 200 ezerre becsülik.¹⁴

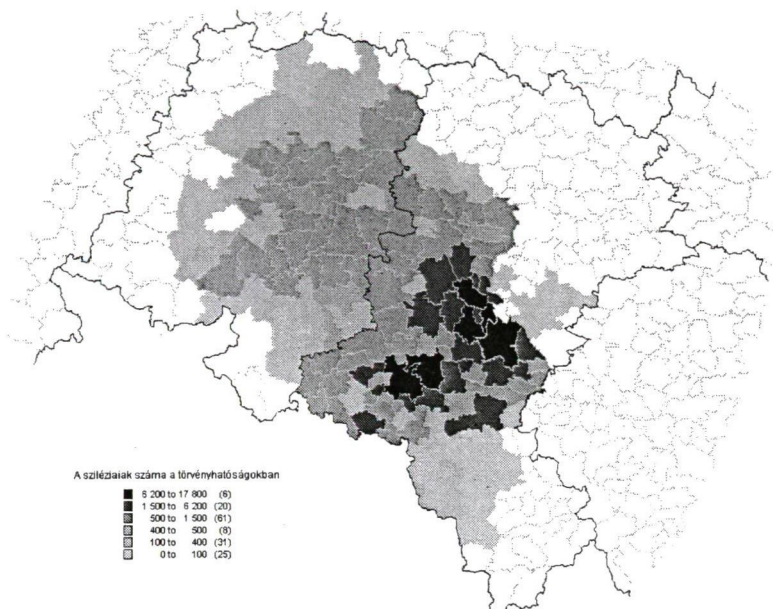
A következő, nemzeti szinten is hírértékű lépésre 2008-ig várt a sziléziai szervezet, ekkor petíciót nyújtottak be *Donald Tusk* miniszterelnöknek abból a célból, hogy azt továbbítsa az Alkotmánybírósághoz. A beadványban azt kérte a RAŚ, hogy a testület vizsgálja meg az 1945-ös, a régió autonómiáját eltörlő ONT-határozatot, s „gondoskodjon arról, hogy a lengyel alkotmányba bevezessék azt a passzust, amely lehetővé teszi minden regionális közösség számára, függően azok aspirációjától és vágyától az autonóm státusz elnyerését”.¹⁵

5. Az autonómia biztosításának lehetséges következményei

A RAŚ jelenlegi követelései a korábbi autonóm státusz visszaállítására irányulnak, s ennek megfelelően annak tartalmát is az 1920–45 (illetve valódi fennállása alapján 1920–39) közötti időszak decentralizált hatalomgyakorlása alapján képzelik el a mozgalom tagjai, azaz azt kívánják, hogy a helyi ügyekben maguk dönthessenek, s hogy ápolhassák nyelvüket, kultúrájukat, mely utóbbiakra most – mivel nem tartoznak sem a kisebbségek, sem a regionális csoportok közé, s így állami támogatásokhoz sem juthatnak – nincsen lehetőségük. Korántsem ilyen egyértelmű azonban az, hogy a szervezet mely területen valósítaná meg az autonómiát, hiszen a korábbi, különleges státuszt élvező vajdaság ma már más formában, más nemzetiségi összetétellel létezik. Továbbá a RAŚ-on belül is eltérő vélemények vannak a területi kiterjedésre vonatkozóan; egyes elképzelések szerint Felső-Sziléziát történelmi egységként kell kezelni ebben a kérdésben, mások csak a sziléziai vajdaságot tekintenék az autonómia alanyának. Olyan tervek is napvilágot láttak, melyek azokra a területekre is kiterjesztenék a még ki sem vívott autonómiát, ahová időközben sok, önmagát sziléziaiak megnevező költözött – ilyen terület például Czeszochowa és térsége.

A különböző elképzelések mentén zajló viták azonban nem számítanak hátráltató tényezőknek az autonómia kivívásának folyamatában, hiszen a lengyel állam a legkevésbé sem mutatkozik hajlandónak arra, hogy a kérdést napirendre tűzze. Ennek ellenére érdemes felvázolnunk, hogy milyen lehetséges társadalmi, politikai és közigazgatási következménnyel járna a sziléziai különleges státusz biztosítása.

Az autonómia kérdésének felvetését is elutasítók körében a mozgalom tevékenységével kapcsolatos ellenérvek között az első az, hogy a két világháború közötti, s a jelenlegi Felső-Szilézia lényegében semmiben nem hasonlít egymásra. A különbség a régió gazdasági jelentőségének visszaesése mellett megragadható a népesség összetételében is, hiszen a II. világháborút követő határeltolások következtében a Szovjetunióhoz csatolt keleti országrészből a nyugati határszélre, a Németországtól elvett területekre telepítették át az embereket, ahonnan ezt megelőzően kétmillió német nemzetiségű lakost űztek el.

2. ábra. A sziléziai népesség létszáma Felső-Szilézia törvényhatóságaiban, 2002 (fő)
(Forrás: Główny Urząd Statystyczny, 2002 alapján saját szerkesztés)

(Megjegyzés: Az alaptérkép a közigazgatási alapszint 2008-as beosztását követi, így a 2002 óta létrehozott, illetve megszüntetett törvényhatóságok nemzetiségi megoszlását az ábra nem tartalmazza.)

Az autonómia időszakának viszonylag egységes nemzetiségi szerkezete jelentős változásokon ment keresztül, melyre a természetes folyamatokon túl hatást gyakoroltak a lengyel állam polonizációs kísérletei és az államszocialista nemzetiségi politika (hiánya) is. A népszámlálási adatok alapján a felső-sziléziai népességen belül az önmagukat sziléziaiak vallók aránya a három százalékot sem éri el, s a német nemzetiségűekkel együtt is csak mérsékelten haladja meg az öt százalékot. Az opolei vajdaságban ezek az arányok rendre 2,2 és 12,3 százalék, a népesebb sziléziai régióban pedig 3,1 és 3,8 százalék. A sziléziai lakosságnak a társadalmi összetételében elfoglalt pozícióját az is mutatja, hogy a törvényhatósági szinten¹⁶ mért legmagasabb arányuk sem éri el a 22 százalékot.¹⁷

A sziléziaiak aránya, valamint létszáma alapvetően megkérdőjelezi egy esetleges autonómia társadalmi támogatottságát és elfogadottságát, bármilyen kiterjedésű területi egység is vesszünk alapul; akár egész Felső-Sziléziát, akár csak a sziléziai vajdaságot érintené a különleges státusz, mindenképpen olyan területen jönne létre, ahol a lengyel nemzetiségűek többségben, a sziléziaiak pedig kisebbségben vannak. Emellett a RAS érvelése és megnyilvánulásai már jelenleg is ellenérzést keltenek a többségi társadalomban, mert a mozgalom lengyelellessége, illetve Lengyelország-ellenessége néhány kijelentés, nyilatkozat kapcsán igen konkrétan felszínre tör. Az autonómia biztosítása országos és helyi

szinten egyaránt a társadalmi feszültségek további éleződéséhez vezetne, s alapot szolgáltatna a lengyel nacionalizmus, valamint a németellenesség¹⁸ megerősödésének, amelynek akár nemzetközi következményei is lehetnek.

A sziléziai autonómia biztosítása más, elismert kisebbségeket és regionális csoportokat, esetleg jelenleg még öntudatra nem ébredt közösségeket is mozgósíthatna, hasonló követelések megfogalmazására ösztönözhetne,¹⁹ amelynek társadalmi és politikai következményei beláthatatlanok. Az autonómia további problémát vet fel az állam jelenlegi közigazgatási szerkezetének stabilitását illetően is. A különleges státusz területi kiterjedésétől függően, de a tervezetek megvalósulásának majd' mindegyike – egyedül a jelenlegi sziléziai vajdaság autonómiájának koncepciója számít kivételnek – a fennálló vajdasági rendszer megváltoztatásának szükségességét idézné elő. A lehetséges átalakítás a kormány által 1998-ban javasolt forgatókönyv, vagy az 1975-ös kisvajdaságokat kialakító közigazgatási reformhoz hasonló elgondolás alapján mehetne végbe. A közigazgatási struktúra egyik elemének megváltoztatása azonban – különösen a jelenlegi vajdaságoknál kisebb autonóm Szilézia létrehozásának esetén – aligha lehetséges a többi érintetlenül hagyása mellett, így Lengyelországnak egy újabb, a közigazgatás egészét érintő, roppant költségeket felemésztő feladattal kellene szembenéznie.

6. Zárszó

A sziléziai autonómtörekvések egyre markánsabb, egyre erőteljesebb kifejeződése a követelések mögött álló mozgalom, a RAŚ támogatottságának növekedésére, szervezeti fejlődésére utal. Az erőfeszítések ellenére azonban kétséges, hogy valaha is eléri céljukat, hiszen a különleges státusz precedensértékű odaítélése megingatná az önmagát nemzetállamként definiáló Lengyelország alapjait is. Az autonóm Szilézia a már fentebb felsorolt kedvezőtlen társadalmi, politikai és közigazgatási következmények miatt olyan instabil képződménnyé válna, amely nem kívánt hatást gyakorolna az ország többi térségére is. A szervezetnek az autonómia helyett indokoltabb lenne olyan célért küzdenie, amellyel az államot a kisebbségpolitika átgondolására kényszerítené,²⁰ így a kasubok mellett a sziléziaiak is elnyerhetnék méltó helyüket a regionális nyelvi közösségek között, s a kisebbségi törvény jelenlegi rendelkezései alapján jelentős állami forrásokat fordíthatnának nyelvük és kultúrájuk ápolására.

Jegyzetek

1. **Malloy, Tove H.** (2005): National Minority 'Regions' in the Enlarged European Union: Mobilizing for Third Level Politics? ECMI Working Paper Vol. 24. European Centre for Minority Studies. Flensburg.
2. **Malloy, Tove H.** (2005).
3. **Wysocka, Elżbieta** (1998): Nowa regionalizacja Polski – próba oceny. In Samorząd Terytorialny 1998/12. szám. 3–17. old.
4. **Kamusella, Tomasz** (1999): The Dynamics of the Policies of Ethnic Cleansing in Silesia in the Nineteenth and Twentieth Centuries. Open Society Institute. Budapest.
5. **Grzegorz, Janusz** (1994): Nemzetiségi kisebbségek a mai Lengyelországban. In Regio – Kisebbség, politika, társadalom. 5. évf. 1. száma. <http://www.epa.hu/00000/00036/00017/pdf/04.pdf> Letöltés ideje: 2009.01.10.
6. **Kaźmierczak, Łukasz** (2003): Trzy procent odmienności. In Przewodnik Katolicki 2003/28. szám. http://www.opoka.org.pl/biblioteka/P/PS/trzy_procento.html?no_header=1&no=1 Letöltés ideje: 2009. 01. 10.

7. **Główny Urząd Statystyczny** (2002): Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 200 w zakresie deklarowanej narodowości oraz języka używanego w domu. Warszawa. http://www.stat.gov.pl/gus/45_4520_PLK_HTML.htm Letöltés ideje: 2009. 03. 20.
8. **Malloy, Tove H.** (2005).
9. **Kamusella, Tomasz** (1999).
10. **Baranyai Nóra** (2008): Szilézia autonómiája – Autonómatőrekvések napjainkban. In Kultúra és Közösség, 2008/3. szám 22–29. oldal.
11. **Kamusella, Tomasz** (1999).
12. **Kamusella, Tomasz** (1999).
13. **Halász Iván** (2007): Nemzeti és etnikai kisebbségek és a kisebbségi jogi szabályozások Közép-Európában. Kisebbségkutatás 2007/3. szám. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatasi/kk_2007_03/cikk_nyomtatasi.php?id=1455 Letöltés ideje: 2008. 10. 16.
14. **Malloy, Tove H.** (2005).
15. *Ślązacy chcą przywrócenia autonomii.* <http://www.rp.pl/artikul/130554.html> Letöltés ideje: 2008. 10. 16.
16. A törvényhatóság (*gmina*) Lengyelországban az alapszintű közigazgatási egység, mely több települést foglal magában, kivéve a nagyobb városokat, melyek önmagukban alkotnak egy törvényhatóságot. Ez utóbbiak a városi törvényhatóságok (*gmina miejska*), a másik típus pedig – attól függően, hogy területén van-e város – vidéki (*gmina wiejska*) vagy városi–vidéki törvényhatóság (*gmina miejsko-wiejska*).
17. A sziléziai vajdaság területén fekvő Kobibor törvényhatóság vonatkozó adata.
18. A lengyel társadalom nagy része német nemzetiségűeknek tartja a sziléziaiakat.
19. Egyes források a 2008-as RAŚ-petíciót is a koszovói függetlenség kinyilvánításának következményeként értékelik.
20. A lengyel kisebbségi törvényi szabályozás három kategóriát ismer, a nemzeti kisebbségeket, az etnikai kisebbségeket és a regionális nyelvi csoportokat, melyek eltérő jogokkal rendelkeznek.